

mend bij echtscheidingen en erfenissen behoorden tot de bevoegdheid van de millet, maar ook handelsgeschillen. De millet kon eigen belastingen heffen, die soms in omvang de 'normale' staatsbelastingen overtroffen. Ten slotte genoot de millet ook culturele autonomie. Die beperkte zich in de praktijk grotendeels tot de organisatie van het onderwijs (de opleiding van priesters) en een vorm van 'toezicht' op de kunsten, bijvoorbeeld – in het geval van de orthodoxe millet – de bouw van kerken en kloosters, de decoratie ervan met muurschilderingen en iconen, de geestelijke literatuur.

In de loop der eeuwen werden de diverse taken van de millets steeds gecompliceerder. Met name voor de uitoefening van de juridische en fiscale bevoegdheden moest in toenemende mate een beroep gedaan worden op deskundigen (juristen, boekhouders) die leken waren. Daardoor kregen de millets op den duur een seculier karakter en werden ze een soort van autonome 'gemeenschappen' in de betekenis die dat woord in België heeft – niet-geterritorialiseerde federale entiteiten, verantwoordelijk voor bepaalde persoonsgebonden materies. Dit laatste was van cruciaal belang. De millets hadden geen eigen grondgebied. De orthodoxe millet strekte zich overal in het Osmaanse Rijk uit waar orthodoxe christenen leefden. (Hetzelfde gold uiteraard ook voor de beide andere millets.) De 'ambtsgebieden' overlaptten elkaar. Territoriale geschillen kwamen dan ook niet voor. Het is precies deze bijzonderheid die aan de basis lag van de tamelijk harmonieuze relaties tussen de diverse gemeenschappen.

In deze omstandigheden konden de kunsten in relatieve vrijheid beoefend worden. Handboeken vaderlandse geschiedenis op de Balkan weiden graag uit over de vervolging van het christendom en over gewelddadige en massale islamisering, maar ondertussen werden onder het Osmaanse bewind overal op de Balkan kloosters gebouwd of verbouwd en met prachtige muurschilderingen en iconen versierd. De laatste vullen vele zalen in de afdeling *Het Turkse juk* van de nationale musea en galerijen in de Balkanlanden. Dat de kunsten tot in de 19de eeuw een middeleeuws, religieus karakter behielden, had meer te maken met het artistieke dogmatisme van de geestelijke leiders binnen de millet dan met de Osmaanse autoriteiten. Wel was het zo dat op de Balkan tot in de 19de eeuw een voldoende omvangrijke christelijke politieke en economische elite (aristocratie of vermogende bur-

gerij) ontbrak die, als consument van wereldse kunst, architecten, beeldhouwers en schilders massaal aan het werk kon zetten.

Een bijzonder aspect van het millet-systeem is de volstrekte desinteresse voor etnische aangelegenheden. Alle orthodoxe christenen – Albanezen, Bulgaren, Grieken, Roemenen, Serven enzovoort – maakten deel uit van de orthodoxe millet, ongeacht taal of afkomst. (Het bestaan van een Armeense millet had te maken met het feit dat de Armeense kerk een eigen hiërarchie had en doctrinair het monofysitisme aanhing.) Dit heeft op den duur geleid tot de vergrieksing van de sociale en culturele bovenlaag, omdat de kerkelijke leiders veelal Griekstalig waren. De orthodoxe millet, zijnde het patriarchaat van Constantinopel, was nu eenmaal de voortzetting van de Byzantijnse kerk. Deze vergrieksing werd niet bewust door de patriarchale geestelijkheid nagestreefd (in de zin van een doelgericht assimilatiebeleid), noch werd ze door de niet-Griekse bevolking als bezwaarlijk ondervonden. Het ging om een spontaan proces, dat slechts een klein deel van de bevolking betrof.

Op die manier bleven in het Osmaanse Rijk diverse etnische en religieuze gemeenschappen naast elkaar voortbestaan. Maar ze gingen ook allerlei combinaties met elkaar aan. Zo ontstond een groot aantal hybride en instabiele identiteiten. Niemand die daaronder leed, niemand die verlangde naar een scherp afgebakende 'nationale identiteit'. Ook het Osmaanse Rijk zelf was in grote mate een etnisch-neutrale staat: de 'officiële taal', het Osmaanse Turks, was een Turks-Arabisch-Perzische mengtaal; naast het Osmaanse Turks werden ook de talen van de millets als 'officiële' talen gebruikt. (Binnen de orthodoxe millet was dat het Grieks, maar in de Slavische bisdommen bleef het Slavisch in de liturgie, in de kerkelijke administratie en in het onderwijs vooral op het platteland zeer verbreid.) De meeste sultans spraken alle belangrijke talen van hun Rijk. De Turken zelf genoten binnen het Osmaanse Rijk niet de voorrechten van een 'heersend volk'; voorrechten hadden alleen moslims, van welke etnische afkomst ook.

Aan deze situatie kwam een einde in de 19de eeuw, met de opkomst van het nationalisme. Dat bestempelde hybride identiteiten als onzuiver en assimilatie als volksverraad. Het ijverde voor een homogene natie en eiste voor die natie een exclusief grondgebied op. Verbondenheid met een religieuze gemeenschap werd vervangen door verbondenheid met een (etnische) natie. De Osmanen pro-

beerden een modern Osmaans civiel nationalisme ingang te doen vinden – een koepel van Osmaans staatsburgerschap waaronder alle etno-culturele gemeenschappen (talen en religies) een gelijkgerechtigde plaats zouden hebben, zonder religieuze discriminatie. Maar het was te laat. Door aan alle ingezetenen van het Rijk dezelfde burgerrechten toe te kennen en hun juridische status dus niet langer van hun millet te laten afhangen – uiteraard een behaarswaardig streven –, maakte de Osmaanse overheid in feite een einde aan het traditione-

De scheiding van kerk en staat is een verworvenheid van de beschaving; nu moet nog geijverd worden voor de scheiding van (etnische) natie en staat.

le, in de 19de eeuw moreel en politiek achterhaalde millet-systeem. De grootste etno-culturele gemeenschappen in het Osmaanse Rijk – eerst de christenen, later ook de moslims – waren ook reeds te zeer gepolitiseerd. Hun leiders kwamen op voor onafhankelijke nationale staten, waarin één taal en één religie, als basiscomponenten van een (imaginaire) nationale identiteit, dominant zouden zijn. De bonte veelheid aan hybride etnische gemeenschappen werd in de matrijs van die nationale identiteit geperst – een operatie die *nation building* heet en pas goed op gang kwam na de vestiging van onafhankelijke staten. Immers, alleen de eigen staat stelt *nation builders* de nodige middelen (indoctrinatie, repressie, een budget) ter beschikking om hun doel te realiseren. De kunstmatige vorming van een homogene en 'bewuste' natie kon, gezien de natuurlijke etno-culturele heterogeniteit van de bevolking, niet anders dan gepaard gaan met aberraties als schendingen van burgerrechten, gedwongen assimilatie, etnische zuiveringen en soms genocide. De productie van een nationale, 'volkseigen' kunst was veruit het beschaafde – maar ook het meest perfide –